

ՌԱՓԱՅԷԼ ՊԱՏԿԱՆԵԱՆԻ ՆԱՄԱԿՆԵՐԸ *)

Ամենասիրելի եղբայր Գէորգ.

Այս նամակս քեզ կը հասցնէ մայրս, որ եկաւ Մոսկով
ընդ առաջ հօրս, որն 2—3 օրից նմանապէս այդտեղ պիտի լի-
նի: Վերջինը այժմ ազատ է իւր աքսորանքէն: Եթէ պատահի,
որ դու կամենաս տեսութիւն անելու հօրս հետ (այդ ևս քեզ
խորհուրդ կու տայի և եթէ դու կատարէիր՝ չէիր փոշմանիլ)
խնդրում եմ քեզ մինչև ինքը չի պատմէ իւր գլխու անցքը կամ
ինքը խօսք չի բանայ նրա մասին՝ մի ցոյց տալ հետաքրքրու-
թիւն. բայց չկարծեմ որ նա ճանաչելով քեզ իմ բարեկամը և
ընտիր բարեկամը—զանց առմէր այդ մասին: Բայց աւելորդ
չեմ համարում այստեղ քեզ թախանձանօք խնդրելու, որ նորա
դու ցոյց տայիր աֆսիսի յարգութիւն, որին նա արժանի է
շատ և շատ պատճառով. գլխու ալիքը մինչև արծաթանալը նա
անցուցել է ազգին իսկապէս, բարոյապէս օգուտ բերելով. եթէ
միայն լոկ ընթերցանութեամբ անցնիլ մէկ ամբողջ տարի բա-
ւական չէր նրա գրուածքը կարդալու. նորերումս նա 8 բա-
նաստեղծութիւն գրեց; շատ ազգային խնդիրներ թարգմանեց
Վերբուի և Գուռբէի պատմութիւններն. այս ամենը ընտիր աշխար-
հաբառ. այժմ տպուած է նրա Հայոց ազգի պատմութիւնը, տպուած
է միջնավէպը: Իհարկէ, «Հիւսիսի» մէջ շուտով կը կարդաս նրա
գրուածքը: Ուրեմն, եղբայր սիրական, ևս մեծ յոյս ունեմ որ
նա, ինչպէս և ես, քու բարի յիշատակը պիտի տպաւորէ իւր
սրտի մէջ՝ իմօտոյ ճանաչելով քեզ: Ես կամենում էի, որ նա
ևս սիրէր իմ սիրածներին: Բայց քու անկեղծ կարծիքը ան-
համբերութեամբ սպասում եմ նորա մասին:

Միամ սիրելութեանդ խ. ծառայ և բարեկամ
Ռաֆայէլ Պատկանեան

Յուլիսի 8, 1863.
Ս. Պ. Բ.

*) Տես «Մուրճ» № 9:

Ամենասիրելի բարեկամ Գէորգ.

Չափէ դուրս ցաւում եմ, որ այս գիրս՝ 1 1/2 ամիս առաջ պիտի գրէի քեզ, այժմ եմ գրում: Յուսամ որ՝ ներողամիտ կը լինես, և ճանաչելով իմ ժրութիւնը թղթակցութեան մէջ, հաւաստի եմ որ՝ կ'ասես «հալըաթ մի անհրաժեշտ պատճառ ունէր, որ երբեմն արի Ռափայէլը այժմ այսպէս դանդաղ է դարձել»: Եթէ այս խօսքերով կը ներես ինձ, եղբայր սիրական, հաւատացնում եմ քեզ, որ չես սխալիլ: Ինչու որ՝ լրագրիս խմբագրութիւնը և արքունի պաշտօնիս կատարումը այնպիսի ծանրակշիռ և ժամանակ կուլ տուող զբաղմունք են, որ՝ ամեն մինը սոցանից բաւական էր մի մարդու բոլոր գործունէութիւնը մէջ քաշելու: Ուր մնաց, երբ երկուսն էլ ծանրացած են մի մարդու տկար ուսերի վրայ... Բայց ի՞նչ ասեմ այն արտաքին ստորերկրեայ բարեկամների մեքենայութիւնքը... որոնք ոչ սակաւ բարոյական ուժէն հանում են մարդու... եղբայր, փրշոտ է կեանք ասած բանը: Առ այս աւելցուր այն հազար ու մէկ մանր մունր հոգսերը, որոնք կից են նորան, որ արդէն աշխարհ է մտել և կ'ամենում է (կամ հանգամանքը ստիպում են) ընկերութեան անդամ լինելու: Առ այս դարձեալ աւելցուր երեք տարի քիչ առաջ քեզ յայտնած խորհրդիս կատարուելը— այնպէս չէ որ ես մի բոպէ ազատ ժամանակ ունենալու չէի: —Ո՛չ, եղբայր, դու գիտես, որ ես քեզպէս բարեկամներ տառնեակներով չեմ համարում բարեացակամներիս ցուցակի մէջ. և այս պատճառով քեզ հետ թղթակցութիւն յարատեւելը ինձ համար ոչ շոտյութիւն, այլ հանապազորդեայ կարիք կը համարէի, եթէ առաջուայ պէս դու բերկրանք գտնէիր ինձ հետ բարեկամական յարաբերութիւն ունենալու: Բայց ես ստոտիկ կոյր պիտի լինէի, իթէ չի նկատէի, որ միջին ժամանակներս բոլորտէն առաւել պարագայիցդ յարմար մարդոց ընկերակցութիւնը իսպառ դուրս է հանել իմ յիշատակը: Այս խօսքերս գանգատի տեղ մի ընդունիլ, խնդրեմ. ես գիտեմ առածը, որ ասում է «բռնի սիրելի լինել չէ կարելի»:

Նղբայրս և հարսս շատ գոհ էին քեզանից և շատ բաներ պատմեցին, և այն, ինչ որ ես քեզ անձամբ պիտի պատմէի, նմանապէս յայտնել են քեզ, որով, իհարկէ, եղել են ինձանից մի առիթ քեզ ցոյց տալու եմ բարեկամական սրտաբացութիւնս և քեզ հաղորդելու այն ցնծութիւնը, որով այս բոպէիս լցուած է հոգիս: Նղբայր սիրական, ես այժմ այնքան գոհունակ եմ

վիճակէս, որ դառնութեամբ լցուած անցեալս երևում է ինձ իբրև օտարի պատմած երազ,—այդքան չնչին է երևում երբեմն կրած տարաբաղդութիւնս համեմատելով այժմուայ բերկրանքիս հետ: Եւ կարող էր այլազգ լինել: Աստուած ինձ տուաւ մի արարած, որ ասեա թէ նորա ձեռագործների մէջ անդուգական մարդարիտ է: Եթէ ոչինչ բանի տեղ չի դնէի Օլգային ի վերուստ տուած շնորհքը, իւր աշխատանքով ստացած դիտութիւնքը, կանացի սեռի գեղեցիկ որակները—գեղեցկութիւնը և պարկեշտութիւնը, եթէ ասեմ քեզ, որ նա այնպէս անձնազոհ սիրում է իւր ազգը, դուքէ ոչ մի կիներմատ Հայաստանի որդոցմէն, այդքանն ևս բաւական էր, որ իմ կեանքը լցնէր անմեկնելի ուրախութիւնով: Խօսքս կարճ կտրեմ. եղբայր, ես քեզ ուրիշ բաղդ չեմ ցանկանում, բայց եթէ հայ հարսնացու՝ զգայուն սրտով, անմեղ հոգւով, անապական ճաշակով:

Մնամ քեզ միշտ սիրող և յարգող
Ռափայէլ

9 Նոյ. 1863, Ս. Պ.-Բուրգ:

Ամենասիրելի եղբայր Գէորգ.

Իմ գրի պատասխանը ուշացաւ. երևի գործերդ շատ են: Ես քեզ կը մեղադրէի, եթէ այդ արդարութիւնով ինքս էլ մեծարած չլինէի շատերին: Թէև մերոնք ասել էին, որ դու շուտով գալու ես մեր կողմերը՝ բայց ես գիտեմ տեղաշարժութեան ամեն անյարմարութիւնը, ուրեմն գիտեմ այն՝ թէ հրքան հեշտ է տասն անգամ ասելը և գրելը «կու գամ» և հրքան դժուար է մի անգամ գալը: Բայց ես ճշմարիտ որ ստիպուած եմ մէկ հաւաքին ճանապարհորդութիւն անելու—դէպի Էջմիածին. սրբազան կաթողիկոսը յամառել է և չէ կամենում պսակիս վճիռը տալու, թէև առաւել մերձաւոր արեւակիցներուն ամուսնակցելու թոյլտուութիւն արել է նա այս մօտ ժամանակներումս: Եւ իբրաւ որ՝ եթէ մինչև ամսուս 20-ը հրաման չի ստանամ՝ 21-ին սպասէ ինձ այդտեղ:

Խնդրեմ տեսնուես պր. Նազարեանցի հետ և իմ քանի մի չի տպուած հատուածներս առնուս նորանից. երկուսը լաւ միտըս է Ռէֆորմացիա և ազգութիւն. ուրիշները մոռացել եմ: Այս ապսպրանքը ես քեզ չէի անիլ, եթէ հաւաստի չլինէի, որ նրա հետ տեսնուելու համար դու դժուարութիւն քաշելու չես:

Խնդրեմ շատ ու շատ աշխատես Հիւսիսի համար մանաւանդ՝ գրէ ինձ բարեկամաբար նորա պակասութիւնը և քու կարծիքը:

Մնամ միշտ յարգող քեզ Ռափայէլ

Դեկտ. 4 1863. Ս. Գ.-Բուրգ.

Ամենասիրելի եղբայր Գէորգ,

Անցեալները ես քեզ մի նամակ էի գրել (պէտք է ասել, որ՝ նորերուս նամակ շատ եմ գրել քեզ զանազան ժամանակ և դիպուածի), բայց պատասխանը չի ստացայ: Այնտեղ ինչ ասես բան էի խնդրել, յուսած, որ անտես արած չես լինի: Այժմ ևս գրում եմ ամէն փոքրիկ առիթով, որ շուտով կ'ստանաս Հայոց ազգի պատմութիւն, տպած իմ տպարանումս. եթէ կարող ես՝ տարածէ՛ք քանի մի օրինակ. ասեմ աւելորդ է, որ այս գիրքը շատ օգտաւէտ է, հէնց այն հասկանալի պատճառով որ՝ իր ազդեւոր միակէ, ինչո՞ւ համար որ նա ինքնան Ներքին նիւթերը—ազգի պատմութիւն դարձուցինք՝ թագաւորաց պատմութեան աղբիւրներէն. կարգան, ինքդ էլ կը տեսնես այդ: Հն. դիրքը փոքրիկ է, երեսները սակաւաթիւ, բայց մի նախապաշարուիր դորանով. խնդիր շատ կայ մէջը, որ եթէ առիթ լինի որոճալու և վիճելու ան արդէն հեղինակը իւր նպատակին հասաւ... Ասում են «Հիւսիսափայլ» նորագուելու է. այդ «Հիւսիսի» ջիգրաւէնն է. վնայ ամէն գործին, որի պատճառը բոլորում է ոչ կարիքից, այլ ջիգրից... պատուական կոթող հայերի հոգեկան ուղղութեան. բայց ինչեւիցէ, Աստուած օրհնէ ամեն ազնիւ ձեռնարկութեան: Լսէ և զարմացիր. Իզմիրովը յայտնի պատերազմում է իմ ձեռնարկութեան դէմ. ան քեզ դառն դայլ դարձած... Բայց զարմանք բան. քանի որ արգելք և խուժ շատանում են առջև՝ այնքան սաստկանում է մէջս կամակոր արիւթիւնը. երևի իմ կորուստը մօտ է. երանի՜ թէ լինէր այդ ֆիզիքական և ոչ բարոյական: Բայց ես այնքան ժամանակ չեմ կարողացել հասկանալու՝ սովորական արգելքի հետ է, որ ես պատերազմում եմ ի մահ, թէ՛ ջրի ընթացքի դէմ լողալով ի դուր կորցնում եմ թանգագին ոյժս... Ինչ և իցէ. բաժակիս մէջ դառնութեան գինին քիչ է մնացել. էն էլ կը խմեմ ու մազս պատին կը կախեմ...

Մնամ բազմամիշտ բարեկամ քո
Ռափայէլ